

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşam Doyum Düzeylerinin İncelenmesi Examination of Life Satisfaction Levels of Parents Having Disabled Children

Rasim BABAHAÑOĞLU

Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Çorum.
rasimbabahanoglu@hitit.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6538-0329

Nisa Gökden KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, Çorum.
nisagokdenkaya@hitit.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-6969-371X

Öz: Engelli çocuğa sahip olmak, bazı olumsuz duygulara neden olup ebeveynlerin yaşam doyumlarını olumsuz yönde etkileyebilir. Bu araştırma, engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyum düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Betimsel tarama modelindeki araştırmanın örneklemini 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında, Ankara ili Etimesgut ilçesindeki Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerine devam eden zihinsel, ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma bozukluğu, öğrenme güçlüğü, otizm gibi engel türlerine sahip bireylerin ebeveynleri oluşturmaktadır. Kişisel Bilgi Formu ve Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılarak 360 kişiden elde edilen veriler SPSS 20.00 paket programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların yaşam doyum düzeylerinin orta derecenin üstünde olduğu, bazı değişkenlerin yaşam doyum düzeylerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, psikososyal desteğe ihtiyaç duyan engelli çocuğa sahip ebeveynlere, sosyal hizmet ve özel eğitim alanında çalışan profesyoneller tarafından gerekli hizmetlerin sağlanması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Aile, Yaşam Doyumu, Sosyal Hizmet, Özel Eğitim.

Abstract: Having a disabled child can affect parents' life satisfaction negatively by causing some negative feelings. This study aimed to examine the life satisfaction levels of parents having disabled children. The sample of the descriptive research consists of the parents of disabled individuals with mental, orthopedic, visual, hearing, language and speech disorders, learning disabilities, and autism who went to Special Education and Rehabilitation Centers in Etimesgut district of Ankara in the 2021-2022 academic year. Data obtained from 360 individuals using the Personal Information Form and the Life Satisfaction Scale were analyzed with the SPSS 20.00 package program. It was concluded that life satisfaction levels of the participants were above moderate and some variables affected life satisfaction levels. In this context, it is recommended that the necessary services be provided by professionals working in the field of social work and special education to parents of disabled children who need psychosocial support.

Keywords: Disabled, Family, Life Satisfaction, Social Work, Special Education.

Geliş Tarihi:12.07.2023

Kabul Tarihi:14.12.2023

Yayın Tarihi:31.12.2023

Atıf: Babahanoğlu, R. & Kaya, N. G. (2023). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyum düzeylerinin incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 886-898. Doi: 10.33437/ksusbid.1326435

GİRİŞ

Engellilik insanlık tarihi boyunca var olmasına karşın insan hakları, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler bağlamında ancak yakın geçmişte ele alınmaya başlanmıştır. Birçok farklı disiplin alanında araştırma konusu olabildiği için farklı birçok şekilde tanımlanabilmektedir. “Engelliler Hakkında Kanun (2014)”¹a göre engelli; fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey olarak tanımlanmaktadır (T. C. Resmi Gazete, 19 Şubat 2014). Engellilik durumu bireyin kendi yaşamını olduğu kadar ailesindeki kişileri de etkilemektedir. Alan yazında, gerek dünyada gerekse ülkemizde engelli bireylerin ailelerinin yaşadığı sorunların belirlenmesine yönelik araştırmalar yer almaktadır (Akandere vd., 2009; Cantwell vd., 2014; Demir vd., 2010; Gau vd., 2012; Işıkkhan, 2005; Karadağ, 2009; Llewellyn vd., 2010; McStay vd., 2014; Palancı, 2018; Stuttard vd., 2014). Engelli bireylerin hem bakım hem de eğitimlerinde bazı zorluklar olması nedeniyle, aileler önce şok, sonra kaygı, keder ve utanma gibi duygular yaşayabilmektedir. Engelli bir çocuğa sahip olmak, ebeveynlerin sorumluluklarını arttırmanın yanı sıra hayal kırıklığı, kaygı, stres, yalnızlık, tükenmişlik gibi bazı olumsuz duyguların yaşanmasına neden olabilmektedir. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal hayatta yaşamın her alanında kendilerinden feragat edip engelli bireye odaklandığı bilinmektedir (Sevinç ve Babahanoğlu, 2016). Özellikle engelli bireyin bakımını üstlenen aile bireylerinin neredeyse sosyal ve kültürel hayatının olmadığı ya da en aza indiği araştırmalarla (İçağasioğlu, 2002; Sarı Yıldırım ve Başbakkal, 2008) ortaya konulmuştur. Özellikle özel gereksinimli olmaları nedeniyle özel eğitim alanında çalışan eğitimciler ile sosyal hizmet uzmanlarının/sosyal çalışmacılarının odağında olan engelli ve yakınlarının sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesi, hizmetlere erişebilirliğin kolaylaştırılması, bakım ve rehabilitasyon hizmetlerin sağlanması gibi mikro-mezzo ve makro düzeylerde uygulamaların gerçekleştirilmesiyle gerek engellilerin gerekse engelli yakınlarının yaşam doyumlarının iyileştirilmesi ve yaşam kalitesinin artmasına olanak sağlayabilmektedir.

Özel Eğitim Hizmetleri ve Aile Katılımı

Engelli bireyler, standart eğitim programlarından yeterince yararlanamamakta, bu nedenle özel eğitim hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır. Engelli bireylerin eğitimleri, bireysel farklılıklarına uygun şekilde ve ihtiyaçları dikkate alınarak planlanmalıdır. Özel gereksinimli bu bireylerin eğitiminde nihai hedef, bireyin mümkün olduğunca bağımsız bir yaşam sürebilmesidir (Yıldırım Doğru, 2009). Bu bağlamda engelli bireylerin eğitiminde aile katılımı da önemli bir yere sahiptir. Ebeveynlerin engelli bir çocuğa sahip olduklarını öğrenmeleri ile yaşamları değişmektedir. Bu değişime uyum sağlamaları, çocuklarının sağlık ve eğitim gibi temel haklarının farkında olup bunlardan faydalanmaları ve çocuklarının mevcut potansiyelini en iyi şekilde geliştirebilmelerine katkı sağlamaları için engelli birey kadar aile bireylerinin de desteğe ihtiyaçları bulunmaktadır (Özşenol vd., 2003). Engelli bir çocuğun aileye katılması ile ebeveynlerin toplumsal rollerine, engelli çocuğun bakımı, sağlık ve eğitim konularındaki sorunlarla baş etme ve çocuğun ihtiyaçlarını karşılamak için maddi kaynak sağlama gibi sorumluluklar eklenmektedir (Kahrıman ve Bayat, 2008). Bu bağlamda ebeveynlerin öncelikle çocuğunun özel gereksinimli olduğunu kabul etmesi, çocuğu ile çalışan uzmanlarla işbirliği yapması, benzer durumdaki kişilerle görüşmesi ve kendilerine daha fazla zaman ayırması için hem sosyal çevresinden hem de özel eğitim alanında çalışan profesyonellerden destek alması gerekmektedir. Ailelerin karşılaştığı sorunlarla baş edebilmeleri için ilk olarak çocuğun engelinin kabul edilerek engelli bireyin özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanması sağlanmalıdır. Engelli bireylerin özel eğitim desteği alması, mümkün olduğunca bağımsız bir şekilde hayatına devam etmesini sağlayacaktır. Bu durum hem ebeveynlerine daha az bağımlı hale gelen engelli bireyin hem de üzerlerindeki sorumlulukları biraz olsun hafifleyen diğer aile bireylerinin yaşam doyumunu arttıracaktır. Ayrıca ailelerin hayata daha olumlu bakarak yaşayabilmeleri ve pozitif bir güç alabilmeleri için psiko-sosyal

¹ Bu kanun 1 Temmuz 2005 tarihli, 5378 sayılı Özürlüler Kanunu olarak kabul edilmiştir. 3 Nisan 2013 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 28636 sayılı “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (6462 Kanun No) ile “Engelliler Hakkında Kanun” olarak değişmiştir. 19 Şubat 2014 tarihte 28918 sayılı resmi gazetede yayımlanan “Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”da (6518 Kanun No.).

destek sağlanması (Işıkhana, 2005) oldukça değerli olduğu düşünülmektedir. Alan yazında engelli çocuğu olan ailelere yönelik psiko-sosyal destek çalışmalarının etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin Lindblad ve arkadaşları (2005) engelli çocuğa sahip ebeveynlere profesyoneller tarafından verilen desteğin olumlu sonuçlar verdiği, Stuttard ve arkadaşları (2014) otizmli çocuğu olan ailelere verilen psikolojik ve sosyal desteğin ailelerin ve çocuklarının yaşamını olumlu etkilediği, Karaca (2021) ebeveyn eğitim programının otizmli çocuğu olan ebeveynler ve çocukları için yararlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle öncelikle engelli çocuğa sahip olan ailelerin yaşama bakış açıları, umutları, başa çıkma düzeyleri, tükenmişlik durumları ve sosyal destek mekanizmalarının tespit edilmesi oldukça önem arz etmektedir.

Engelli ve Engelli Yakınlarına Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları

Sosyal hizmet disiplininin uygulama alanlarından biri de engelli ve engelli ailesi(leri)dir. Sosyal hizmet mesleğinin hedefi temelde insan hakları ve sosyal adaletin sağlanmasıdır. Aynı zamanda sosyal hizmet, engelli ve engellilik refahı ile doğrudan ilgilenecek "çevresi içinde birey" yaklaşımı ile müdahale gerçekleştirir ve bu perspektifte çözüm önerileri geliştirir (Turgut, 2020). Ayrıca sosyal hizmetin güçler perspektifi, uzmanın müracaatçı sistemine yönelik cesaretlendirme, yardım etme, destek olma, yüreklendirme ve var olan güçlü parçalarını keşfetmesine yönelik desteğini içerir ve böylece müracaatçının yaşama tutunmasına katkı sağlamak amaçlanır (Işıkhana, 2006). Dolayısıyla sosyal hizmetin müracaatçı sisteminde yer alan engelli ve engelli ailelerine yönelik verilen hizmetlerin yararlı ve kapsayıcı olabilmesi için meslek çalışanlarının bilgi, beceri, değer ve yetkinlik düzeyleri oldukça önem arz etmektedir.

Ülkemizde engelli ve ailelerine (yakınlarına) yönelik sosyal hizmet uygulaması olarak da ifade edilen birtakım hizmetlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu hizmetlerin temel amacı engelli ve engelli yakınlarının toplumsal süreçlere ve sosyal hayata aktif katılmaları, dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalmamaları, eğitim ve istihdam gibi birçok alanda mahrumiyet yaşamamalarıdır. Sunulan profesyonel hizmetlerin mahiyeti ise objektif, şeffaf ve hak temelli yaklaşım gibi birçok özelliği içinde barındırmaktadır.

Ülkemizde uygulamada var olan hizmetler kısaca şu şekilde sıralanabilir:

1- Eğitim Alanında Verilen Hizmetler: Rehberlik ve Araştırma Merkezleri (RAM), Özel Eğitim Rehabilitasyon Merkezleri, Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü ve Yerel Yönetimler tarafından verilen hizmetler.

2- İstihdam Alanında Sağlanan Ayrıcalıklar: Engelli bireyler için düzenlenen Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı (EKPSS). Kamu kurumlarının toplam personel sayılarının %3'ü oranında engelli memur istihdam etmeleri gerekmektedir. Kamuya engelli alımı için özel olarak yapılan bu sınavda engelli bireyler kendi aralarında yarışmaktadır. Söz konusu sınav 2 yılda bir yapılmaktadır. Atamalar engelli bireylerin eğitim durumlarına ve unvanlarına uygun olarak yapılmaktadır (Resmi Gazete 7 Şubat 2014).

a- Özel İşyerlerinde Engelli Personel Çalıştırma Zorunluluğu: Aynı il içerisinde 50 ve üzerinde işçi çalıştıran işverenler çalıştırdıkları personel sayısının %3'ü oranında engelli personel çalıştırmak zorundadırlar.

b- Korumalı İş Yerleri Modeli: Engelli bireylerin çalışma hayatına katılımlarını artırmak amacıyla korumalı işyerleri modeli geliştirilmiştir. Bu şekilde engellilerin kendilerine uygun fiziki koşullarda ve uygun işlerde çalıştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda işyerlerini engelli erişilebilirliğine uygun hale getiren işletmelere ayrıca mali destek sağlanmaktadır.

3- Ekonomik Destekler:

a- Engelli/ Engelli Yakını Maaşı: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) tarafından verilmektedir. Engelli bireyin reşit olma ve engel durumuna göre kendisine veya anne-babasına verilmektedir. Engellilik oranının en az %40 olması gerekmektedir. Hanede kişi başı düşen gelirin asgari ücretin 1/3'ünden az olması gerekmektedir. Engel oranına göre verilen yardım miktarı değişmektedir (Resmi Gazete 25 Ocak 2013).

b- Evde Bakım Yardımı: Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri tarafından verilmektedir. Engelli bireyin bakımını üstlenen kişinin mevzuat çerçevesinde uygun yakınlık derecesinde olması veya kişinin vasisi olması gerekmektedir. Engel oranının en az %50 ve üzerinde 'tam bağımlı' olması gerekmektedir. Hanede kişi başı düşen gelir asgari ücretin 2/3'sinden az olmalıdır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı).

c- Vergi İndirimi: Engellilik oranı %40 ve üzerinde engeli bulunan veya engelli çocuğa sahip kişilerin maaşlarında vergi indirimi yapılmaktadır. Sıfır araç alımlarında da ÖTV indirimi uygulanmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı).

d- Ücretsiz/İndirimli Seyahat: Engelli bireyler şehir içi toplu taşımadan ücretsiz yararlanmakta, iller arası seyahatlerinde ise %30 indirim uygulanmaktadır. Ücretsiz seyahat hizmetinden yararlanabilmek için engelli kimlik kartını ibraz etmek yeterlidir. Engelli kimlik kartı Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri tarafından verilmektedir.

4- Erişilebilirlik: Erişilebilirlik; ister kamuya ait olsun ister özel sektöre halka açık hizmet veren her türlü bina, açık alan veya toplu taşıma araçlarının erişilebilirlik standartlarına uygun olmasını ifade etmektedir. Erişilebilirlik standartları ise TSE tarafından tüm engellileri kapsayacak şekilde ayrıntılı olarak belirlenmiştir.

5- Bakım ve Rehabilitasyon Hizmetleri:

a- Gündüzlü Bakım ve Rehabilitasyon Hizmetleri

b- Resmi Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi

c- Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi

d- Yatılı Bakım ve Rehabilitasyon Hizmetleri

e- Resmi Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi

f- Özel Bakım Merkezi

Yukarıda belirtilen uygulamalar hizmetlerin mümkün mertebe işlevsel ve interaktif biçimde sunulmasını sağlamakta bu da engelli ve engelli yakınlarının yaşamları üzerinde oldukça olumlu bir etki yaratabilmektedir. Dolayısıyla, toplumun dezavantajlı gruplarından olan engelli bireyler ile ailelerinin var olan kaynaklarla buluşturulması ve olası risklerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için ise sosyal hizmet uzmanları mesleki rollerini en iyi biçimde kullanmalıdır (Öztürk, 2012; Turgut, 2020). Engelli çocuğu olan ailelere verilen psiko-sosyal desteğin sistematik olması, ailelerin güçlendirilmeleri, sosyal, kültürel, ekonomik ve sportif imkânların sağlanması da oldukça önemlidir (Karataş, 2003). Aynı şekilde sosyal hizmetin temel hedeflerinden olan sosyal adalet ile engelli ve ailelerine yönelik birey, grup ve toplumsal makro düzeyde sosyal politikaların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda sosyal politikaların oluşturulması ya da farklı bakış açılarıyla yeni modellerin geliştirilebilmesi aynı zamanda sorunların minimize edilmesi için çözüme yönelik müdahale planlarının oluşturulması için bilimsel çalışmaların arttırılması önemlidir. Dolayısıyla engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin yaşama ilişkin duygu ve düşüncelerinin belirlenmesini amaçlayan bu çalışma, dezavantajlı bir grubun sosyal hayatta yaşadıkları olumsuzlukların tespit edilmesine yönelik önemli bir adımdır. Böylece, yaşanan sorunlara uygun çözüm önerilerin geliştirilmesi mümkün olabilecektir.

Etik Kurul İzni: Araştırma, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulunun 03.03.2021 tarih ve 2021-47 karar numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışma nicel araştırma desenine göre planlanmıştır. Tarama modeline dayanan çalışma betimsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Betimsel araştırma modelinde konu olan olay, birey veya nesne, doğal koşullarında ve olduğu gibi betimlenmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2002).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2021-2022 Eğitim-Öğretim yılında, Ankara ilinde bulunan bütün Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerine devam eden engelli bireylerin ebeveynleri olarak belirlenmiştir.

Örneklem grubu ise, Ankara ili Etimesgut ilçesindeki Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerine devam eden engelli bireylerin ebeveynleridir. Örneklem grubu uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu yöntemin temel amacı, zaman, ekonomik ve işgücü kaybının önüne geçmektir (Büyüköztürk vd, 2014: 92). Etimesgut Rehberlik Araştırma Merkezi (RAM) çalışanlarından alınan bilgiye göre, Etimesgut ilçesindeki Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinin sayısı 22'dir. Bu merkezlere devam eden toplam 2526 engelli bulunmaktadır. Engelli bireylerin anne ve babaları birlikte düşünüldüğünde evrenin (2526x2) 5052 kişiden oluştuğu değerlendirilmektedir. Çalışmanın örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde ise, büyüklüğü belli olan evrenler için önerilen $[n= Nt^2 pq/(N1)d^2 + t^2 pq]$ formülü kullanılmıştır. Bu formülde t; güven düzeyine ait t dağılımının değerini (%95 güven düzeyi için 1,96), p; 0,50 oranının tahminini, q; 1-p (0,50) ve d; örnekleme hatasını (%95 güven düzeyi için 0,05) ifade etmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007). Bu formüle göre 5052 kişilik bir evrende 357 kişinin evreni temsil yeterliliğine sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmada 360 kişiye ulaşılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veriler, katılımcıların bazı bağımsız değişkenlerinden oluşan Kişisel Bilgi Formu ve Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) olmak üzere iki ayrı veri toplama aracı kullanılarak araştırmacılar tarafından toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form; "cinsiyet, yaş, çocuğun engel türü, ebeveynin sosyal hayatta dışlanma durumu, katılımcıların hayata bakışları, hayatta kendilerini tanımlama durumu, hayatta en çok kimlerden destek aldıkları" şeklinde 7 sorudan oluşmaktadır.

Yaşam Doyumu Ölçeği

Yaşam Doyumu Ölçeği, kişilerin yaşamlarından aldıkları doyum düzeyini belirlemek amacıyla Diener vd. (1985) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe'ye Dağlı ve Baysal (2016) tarafından uyarlanmıştır. Ölçeğin orijinali 5 maddeden oluşan 7'li likert tipi bir ölçektir. Ölçek Türkçe'ye uyarlanırken derecelenmesi 5'li likerte dönüştürülmüştür. Ölçeğin maddeleri, "Hiç katılmıyorum (1), Çok Az Katılıyorum (2), Orta Düzeyde Katılıyorum (3), Büyük Oranda Katılıyorum (4), Tamamen Katılıyorum (5)" şeklinde 5 seçenekte derecelendirilmektedir. Bu göre, ölçekten alınabilecek en düşük puan ise 5, en yüksek puan ise 25'tir. Ölçekten elde edilen puanın artması yaşam doyumunun yükseldiği, puanın azalması da yaşam doyumunun düştüğü anlamına gelmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.88 olarak hesaplanmıştır (Dağlı ve Baysal, 2016). Bu çalışmada ise Cronbach's Alpha değeri 0.84 olarak tespit edilmiş ve yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu görülmektedir. Ölçeğin bu çalışmada kullanılması için, ölçeği geliştirenlerden gerekli izinler mail yolu ile alınmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizleri SPSS 20.00 paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin normal dağılım sınaması Shapiro-Wilk ve Kolmogorov-Smirnov testleri ile değerlendirilmiş ve verilerin parametrik olduğu saptanmıştır (Tablo 2). Ölçek soruları ile elde edilen sürekli değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri veri dağılımına uygun olarak ortalama $\pm$ standart sapma veya ortanca (min-max) olarak sunulmuştur. Demografik sorulardan elde edilen kategorik veriler sayı ve yüzde olarak ifade edilmiştir. Demografik sorulardan elde edilen kategorik değişkenlerin ölçek puan karşılaştırılmasında iki grup için veri dağılımına uygun olarak bağımsız gruplarda t testi ve ikiden fazla grup karşılaştırmaları veri dağılımına uygun olarak Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmıştır (Bayram, 2012). Varyans analizi sonrasında farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlemek için post-hoc (Shffee ve Dunnett T3) çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Ölçek Cronbach Alpha değerlerine bakılıp gerekli analizler yapılarak test edilmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi için %95 güven düzeyi (p<0.05) kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın örneklemini oluşturan 360 katılımcının cinsiyet, yaş, ailesindeki engelli bireyin engel türü, ebeveynin sosyal hayatta dışlanma durumu, hayata olan bakış, kendini tanımlama durumu ve hayattaki destek durumuna ilişkin sosyo-demografik bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik bilgileri

Sosyo-demografik Özellikler	Seçenekler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	182	50,6
	Erkek	178	49,4
Yaş	19-36 yaş arası	101	28,0
	37-47 yaş arası	195	54,2
	48 yaş ve üstü	64	17,8
Engellinin engel türü	Zihinsel	78	21,7
	Ortopedik	34	9,4
	Öğrenme güçlüğü	110	30,6
	İşitme	14	3,9
	Otizm	34	9,4
	Dil ve konuşma	79	21,9
	Görme	4	1,1
	Diğer	7	1,9
Ebeveynin sosyal hayatta dışlanma durumu	Evet	63	17,5
	Hayır	245	68,1
	Kararsızım	52	14,4
Hayata olan bakış	Umutsuzum	39	10,8
	Umutluyum	285	79,2
	Kararsızım	36	10,0
Kendini tanımlama durumu	Mutlu	155	43,1
	Mutsuz	7	1,9
	Tükenmiş	30	8,3
	Kaygılı	125	34,7
	Fikrim yok	43	11,9
Hayattaki destek durumu	Eşim	171	47,5
	Aile/akraba	131	36,4
	Arkadaşlar	16	4,4
	Meslek çalışanları	42	11,7
Toplam		360	100

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %50,6'sının kadın, %49,4'ünün ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaş durumuna bakıldığında, %28'inin 19-36 yaş arasında, %54,2'sinin 37-47 yaş aralığında, %17,8'inin ise 48 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların sahip oldukları engellinin engel türüne bakıldığında %30,6'sının öğrenme güçlüğü olan engelli bireylere sahip oldukları saptanmıştır. Katılımcıların %68,1'i sosyal hayattan dışlanmadığını ifade ettikleri görülmüştür. Aynı zamanda katılımcıların %79,2'si hayata olan bakışının umutlu olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların %47,5'i de hayatta en büyük destekçilerinin eşi olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 2. Yaşam doyumu ölçeğine ilişkin ortalama puanlar

Yaşam Doyumu Ölçeği	N	Min.	Max.	$\bar{X}$	Ss.	Skewness	Kurtosis
YDÖ	360	1	5	2,98	,75	-,01	-,21

Tablo 2'deki sonuçlardan; örneklemin YDÖ puanlarının minimum 1 maksimum 5 ve toplam tutum puan ortalamasının da $2,98 \pm 0,75$ olduğu anlaşılmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan ortalaması 5'tir. Elde edilen verilerden Yaşam Doyumu Ölçeğinin toplam puan ortalamasının 2,98 olduğu anlaşılmaktadır. Bu da katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir.

YDÖ'nin Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) indeksleri ± 2 arasında olduğundan, normallik varsayımı da sağlanmaktadır (Jöreskog ve Sorbon, 1996; Tabachnick ve Fidell, 2013'den akt.

Demir vd., 2016: 133). Bu sonuçlara göre, dağılımın homojen olduğu ve katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin orta derecenin üstünde olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların yaşam doyumu ile bazı demografik değişkenleri için yapılan istatistiki (Anova ve t-testi) analiz sonuçları

Bağımsız Değişken	N	YDÖ (Ort±Ss)
Yaş Değişkeni		
19-36 yaş arası	101	2,79±0,71
37-47 yaş arası	195	2,98±0,77
48 yaş ve üstü	64	2,85±0,76
F		2,11
p		0,11
Fark Grupları		
Engellinin Engel Türü		
Zihinsel ¹	316	2,73±0,78
Ortopedik ²	47	2,64±0,69
Öğrenme güçlüğü ³	114	3,06±0,80
İşitme ⁴	28	2,52±0,84
Otizm ⁵	14	2,73±0,72
Dil ve konuşma ⁶	34	3,13±0,59
Görme ⁷	4	3,30±0,84
Diğer ⁸	7	2,54±0,41
F		4,15
p***		0,00
Fark Grupları		
Sosyal Hayatta Dışlanma Durumu		
Evet ¹	63	2,54±0,56
Hayır ²	245	3,05±0,75
Kararsızım ³	52	2,65±0,75
F		16,02
p***		0,00
Fark Grupları		
Hayata Olan Bakış		
Umutlu ¹	285	3,05±0,69
Umutsuz ²	39	2,38±0,75
Karasız ³	36	2,27±0,70
F		31,99
p***		0,00
Fark Grupları		
Kendini Tanımlama Durumu		
Mutlu ¹	155	3,31±0,72
Mutsuz ²	7	1,77±0,58
Tükenmiş ³	30	2,29±0,65
Kaygılı ⁴	125	2,70±0,60
Fikri yok ⁵	43	2,90±0,75
F		31,84
p***		0,00
Fark grupları		
Hayattaki Destek Durumu		
Eşim ¹	171	3,00±0,75
Aile/akraba ²	131	2,87±0,73
Arkadaşlar ³	16	2,37±0,80
Meslek çalışanları ⁴	42	2,82±0,76
F		3,84
p***		0,01

Fark grupları		(1>3)**	
Cinsiyet			
	Kadın	182	2,88±0,75
	Erkek	178	2,93±0,76
	t		-,62
	p		0,53
Schffe*	Dunnett T3**		p***<0,05

Tablo 3'e göre katılımcıların yer aldıkları "yaş grubu", sahip oldukları "engellinin engel türü", "sosyal hayatta dışlanma durumları", "hayata olan bakış durumları", "kendilerini nasıl tanımladıkları durumu" ve "hayattaki destek durumları" gibi değişkenler ile YDÖ'nin toplam puan ortalaması arasındaki farklılığı tespit etmek için Varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır. Buna göre, katılımcıların yer aldıkları yaş grubu değişkeni ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Buna göre bütün yaş gruplarında yer alan katılımcıların yaşam doyum durumlarının birbirlerine benzer olduğu değerlendirilebilir.

Katılımcıların sahip oldukları engellilerin engel türü değişkeni ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun belirlemek için yapılan Post-Hoc (Sheffee) testine göre bu farklılık "dil ve konuşma" engeli ile "zihinsel" engel türüne sahip olanlar arasında olduğu ve farklılığın dil ve konuşma engeli olanların lehine olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların sosyal hayatta dışlanma durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Yapılan analizler (DunnettT3) sonucunda anlamlılığın evet ve hayır cevaplarını verenlerin arasında olduğu ve anlamlılığın ise "hayır" diyenlerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcılardan sosyal hayatta dışlanmadığını ifade edenlerin diğerlerine göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcıların hayata olan bakış durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir (p<0,05). Yapılan analizler (Sheffee) sonucunda anlamlılığın "umutlu" ve "umutsuz" olarak cevap verenlerin arasında olduğu ve anlamlılığın ise "umutlu" olarak ifade edenlerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcılardan hayata olan bakış açılarının umutlu olarak dile getirenlerin diğerlerine göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcıların hayatta kendilerini nasıl tanımladıkları durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05). Yapılan analizler (DunnettT3) sonucunda anlamlılığın "mutlu" ile "mutsuz", "tükenmiş", "kaygılı" ve "fikrim yok" olarak cevap verenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Anlamlılığın ise "mutlu" diyenlerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcılardan hayatta kendilerini mutlu olarak tanımlayanların diğerlerine göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcıların hayatta kendilerine en çok destek olanların durumları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p<0,05). Yapılan analizler (DunnettT3) sonucunda anlamlılığın "eşim" ve "arkadaşlarım" olarak cevap verenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Tabloya bakıldığında eşim olarak cevap verenlerin almış oldukları ortalama puanın yüksek olması ile birlikte anlamlılığın "eşim" diyenlerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcılardan hayatta eşlerinin kendilerine daha çok destek olduklarını ifade edenlerin (beklenen bir durum ve olması gereken sonuç diye düşünülerek) diğerlerine göre yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 3'e bakıldığında katılımcıların cinsiyet değişkeni ile YDÖ'nin toplam puan ortalamaları arasında anlamlılığın tespiti için bağımsız gruplarda T-testi analizi yapılmıştır. Buna göre katılımcıların cinsiyeti ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (p>0,05). Dolayısıyla cinsiyet değişkeni bakımından her iki grupta yer alan katılımcıların yaşam doyumlarının aynı olduğu değerlendirilebilir.

SONUÇ

Ailesinde engelli birey olan kişilerin yaşam doyum düzeylerinin incelendiği bu araştırmada, katılımcıların %68,1'inin sosyal hayattan dışlanmadığı, %79,2'sinin hayatta olan bakışının umutlu olduğu ve %47,5'inin hayatta en büyük destekçilerinin eşi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların yaşam doyum düzeylerinin orta derecenin üstünde olduğu, yaş ve cinsiyet ile yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların yaşam doyum düzeylerinin orta derecenin üzerinde olması, ailesinde engelli bireylerin olmasını kabullenerek karşılaştıkları zorluklarla baş edebildikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, araştırmanın örnekleminin özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden engellilerin ailelerinden oluşması, başka bir ifadeyle bu kişilerin profesyonel olarak sağlık, eğitim ve psiko-sosyal destek hizmetlerinden yararlanıyor olması ile açıklanabilir.

Araştırma sonucunda katılımcıların yaşları ile yaşam doyumları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Alan yazında bu konuda farklı araştırma sonuçları bulunmaktadır. Örneğin Yavuz ve Gümüşkaya (2021) otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel yetersizliği olan kişilerin ebeveynlerinin yaşam doyumu ve aile yılmazlık düzeylerini incelemiş ve genç yaştaki ebeveynlerin daha yüksek yaşam doyumu düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonucun tersine, zihinsel ve fiziksel engelli çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerini inceleyen araştırma sonucunda, daha ileri yaştaki anne ve babaların yaşam doyumu düzeylerinin gençlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Akandere vd., 2009). Genç yaştaki anne babaların engelli çocuk yetiştirme konusundaki yeni olanaklara erişebilmesi ile ileri yaştaki anne babaların engelli çocuk yetiştirme konusunda kendi deneyimlerinin artması nedeniyle yaş gruplarının yaşam doyumu düzeylerinin farklılaşmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmada cinsiyet değişkeni ile yaşam doyumu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Başka bir ifadeyle ailesinde engelli birey olan kadın ve erkeklerin yaşam doyum düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Alan yazın incelendiğinde bu bulguyu destekleyen araştırma sonuçlarına rastlanmaktadır (Kaner, 2004; Sarıkaya, 2011). Buna karşın Yavuz ve Gümüşkaya (2021) tarafından yürütülen araştırma sonucunda, annelerin yaşam doyumu düzeylerinin babalara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Bu araştırmadan çıkan bir başka sonuç da engel türünün yaşam doyumu düzeyi açısından anlamlı bir fark oluşturmasıdır. Ailesinde dil ve konuşma engelli birey olan kişilerin yaşam doyumu, ailesinde zihinsel engelli birey olan kişilerden daha yüksektir. Bu durum, dil ve konuşma engelli bireylerin, zihinsel engelli bireylere göre daha bağımsız hareket edebilmeleri, zihinsel engelli bireylerin öz bakım becerileri dâhil olmak üzere birçok alanda aile bireylerinin bakımına daha çok gereksinim duymasından kaynaklanmış olabilir. Kaner (2004) tarafından yürütülen araştırmada benzer şekilde zihinsel engelli çocuğu olan anne babaların yaşam doyumu düzeylerinin diğer engel türünde çocuğu olanlardan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşam doyum düzeyleri üzerinde etkili olan değişkenler, sosyal hayatta dışlanma durumu, hayata olan bakış, kendini tanımlama durumu ve hayattaki destek durumudur. Buna göre, sosyal hayatta dışlanmayan kişilerin yaşam doyumunun daha yüksek olduğu görülmektedir. Bireylerin veya grupların, diğer bireyler veya gruplar tarafından herhangi bir özelliği nedeniyle aşağılayıcı, yok sayıcı, önyargılı ve onur kırıcı davranışlara maruz kalması olarak tanımlanan sosyal dışlanma engelli çocuğu olan kişilerin zaman zaman yaşadığı bir durumdur (Uz ve Kaya, 2018). Bu araştırma sonucunda, katılımcıların çoğunluğu (%68,1) sosyal hayattan dışlanmadığını belirtmiştir. Bu durum toplumun engellilik konusunda farkındalık kazanıp bilinçlenmesi ile büyük ölçüde azalmış olsa da tamamen ortadan kalmış olmadığını göstermektedir. Katılımcıların %79,2'sinin hayatta olan bakışının umutlu olduğu ve hayata olan bakışı umutlu olanların yaşam doyumlarının yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Doğan (2016) engelli çocuğa sahip ebeveynler ile sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin dinî başa çıkma, umut ve sabır düzeylerini karşılaştırmış ve umut düzeyi yüksek kişilerin daha fazla yaşam amacına sahip olup bu amaçlara ulaşmak için daha fazla strateji üretebildiğini belirtmektedir. Zira önemli bir umut, amaç ve anlam kaynağı olarak din ya da tinsellik, bireyin güçlendirilmesinde oldukça işlevsel rollere sahiptir (Gencer, 2021). Benzer şekilde kendini mutlu olarak tanımlayan katılımcıların yaşam doyumlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Araştırmanın önemli sonuçlarından birisi de katılımcıların yarıya yakınının (%47,5) hayatta en büyük destekçilerinin eşi olduğunu ifade etmesine karşın, arkadaşından destek alanların yaşam doyum düzeylerinin daha yüksek olmasıdır. Alan yazında da aile desteğinin çok önemli olduğunu gösteren araştırma sonuçları mevcuttur. Malhotra vd. (2012) engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam kalitelerinin, sağlıklı çocuğa sahip ebeveynlere göre, düşük olduğunu; Meral ve Cavkaytar (2014) ise aile sosyal desteğinin otizmli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesinin en önemli değişkeni olduğunu belirtmektedir. Özkan Bardakçı ve Kutluata (2021) tarafından engelli çocuğa sahip olmanın aile yaşamına etkisini inceleyen nitel çalışmada, her aile için geçerli olmasa da, bazı ailelerde engelli çocuğun aileye katılmasıyla aile bireylerinin birbirine kenetlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Karadağ (2009) aileden algılanan sosyal desteğin artması ile umutsuzluk düzeyinin azaldığını belirtmektedir. Ancak aile içi desteğin yanı sıra arkadaş desteğinin de çok önemli olduğu bu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır.

TARTIŞMA

Ailede engelli bir bireyin olması, ailenin tüm üyelerini, en çok da çocuğun bakımından sorumlu olan ebeveynleri etkilemektedir (Özşenol vd., 2003). Bu kişiler, yaşadıkları olumsuz duygular ve karşılaştıkları zorluklar nedeniyle sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır (Lafçı vd., 2014). Bu bağlamda özellikle sorumlulukları artan ebeveynlerin hem ailesinden hem de aile dışındaki sosyal çevresinden, arkadaş gruplarından destek alması gerekmektedir. Ayrıca bu araştırma kapsamındaki katılımcıların sadece %11,7'si (bkz. Tablo 1) meslek çalışanlarından destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, bu ailelere sosyal hizmet uzmanları, özel eğitim öğretmenleri ve diğer meslek çalışanlarınca, güçlendirme yaklaşımı çerçevesinde sosyal destek hizmetleri sunulmasının yaşam doyumlarını olumlu etkileyebileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmaya katılan kişilerin yaşam doyum düzeylerinin ortalamasının üzerinde olması da bu kişilerin sahip oldukları engelli bireylerin sağlık, bakım, rehabilitasyon ve eğitim gibi diğer haklarının farkında olmaları ve halihazırda bu hizmetlerden yararlandıklarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bu nedenle, meslek çalışanlarının mümkün mertebe bu müracaatçı grubuna mesleki bilgi ve becerisini ortaya koyarak gerekli psiko-sosyal desteğin verilmesi ile birlikte ailelerin karşı karşıya kaldıkları diğer sıkıntılara çözüm önerilerinin getirilmesi destekleri daha da kıymetli duruma getirebilmektedir (Akgün ve Gökçearslan Çifci, 2010).

Bu araştırma ile alan yazında yer alan benzer araştırmaların sonuçları ışığında, gerek ileride yapılacak bilimsel araştırmalar gerekse ailesinde engelli birey olan kişilere yönelik uygulamalar konularında öneriler sunulabilir. İleride yapılacak olan araştırmalarda, engelli çocuğu olan kişilerden hem nicel hem de nitel veriler toplanarak daha kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Ayrıca ailesinde engelli birey olan kişilerin yaşam doyum düzeylerini artırmaya yönelik çalışmalar yapılarak etkililiği araştırılabilir. Uygulama olarak ise, hem engelli bireylerin hem de ailelerinin sosyal hayatta daha çok yer almalarını sağlayacak, kültür, sanat ve spor etkinliklerini içeren çalışmalar yararlı olabilir. Alan yazında engelli çocuğu olan ailelere yönelik çalışmalarda, ailelerin karşılaştıkları sorunlarla ve olumsuz duygularla başa edebilmeleri için psiko-sosyal destek almaları gerektiği vurgulanmaktadır (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018; Avşaroğlu ve Okutan, 2018; Işıkhani, 2005; Palancı, 2018). Bu bağlamda, sosyal hizmet ve özel eğitim alanında çalışan profesyoneller tarafından, engelli çocuğu olan kişilerin gerek aile içi gerekse diğer sosyal çevrelerinde sağlıklı iletişim kurarak hayatlarına devam etmesinin önemine dikkat çekilmesi önerilebilir. Ayrıca sosyal desteklerin aktif tutulabilmesi için toplumsal farkındalık ve bilinçlendirme amacıyla etkinlik ve proje gibi bilimsel çalışmalara ağırlık verilmesi yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engelliler-icin-motorlu-tasit-aliminda-sunulan-hizmet-ve-muafiyetler/>

Akandere, M.; Acar, M. ve Baştuğ, G. (2009). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23-32.

Akgün, R. ve Gökçearslan Çifci, E. (2010). Engelli çocuğa sahip ailelerde güçlendirme yaklaşımı ve sosyal destek sistemi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 10(1-2),23-36.

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Avşaroğlu, S. ve Akçeşme, F. (2018). Özel gereksinimli çocuğu olan anne babaların iyimserlik ve stresle başa çıkma tutumları. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Avşaroğlu, S., ve Okutan, H. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumları, iyimserlik ve psikolojik belirti düzeylerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 59-76.
- Bayram, N. (2012). *Veri analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel. F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cantwell, J., Muldoon, O. T. ve Gallagher, S. (2014). Social support and mastery influence the association between stress and poor physical health in parents caring for children with developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 35, 2215-2223.
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(59), 1250-1262.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö. ve İmrol, F. (2016). Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Eğitim Araştırmalarının Normallik Varsayımları Açısından İncelenmesi. *Cur. Res. Educ.*, 2(3), 130-148.
- Demir, G., Özcan, A. ve Kızırmak, A. (2010). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeylerinin belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(4), 53-58.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. and Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49 (1), 71-75.
- Doğan, M. (2016). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (8), 3214-3245.
- Gau, S. S. F., Chou, M. C., Chiang, H. L., Lee, J. C., Wong, C. C., Chou, W. J. ve Wu, Y. Y. (2012). Parental adjustment, marital relationship, and family function in families of children with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6, 263-270.
- Gencer, N. (2021). *Sosyal hizmet, maneviyat ve din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Işıkhan, V. (2005). *Engelli çocuğa sahip anne ve babalarda depresyon*. Ankara: Şefkat Matbaacılık.
- Işıkhan, V. (2006). Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler ve sosyal hizmet. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 6(1), 28-46.
- İçağasıoğlu, A. (2002). *Zihinsel özürülüler özel rehabilitasyon merkezleri: verilen hizmetler ve sosyal hizmet uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jöreskog, K. G., ve Sorbon, D. (1996). *Lisrel 8 referenceguide 2*. Lincolnwood: Scientific Software International.
- Kaner, S. (2004). Engelli çocukları olan ana babaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumlarının incelenmesi. Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu, Ankara Üniversitesi.
- Karaca, M. A. (2021). *Ebeveyn eğitim programının erken çocukluk dönemindeki otizmlili çocuğa sahip ebeveynlerin eğitsel yeterliklerine etkisinin incelenmesi*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadığı güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Karataş, K. (2003). Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları, bir sosyal politika yaklaşımı. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), 43-55.

Kahrıman, İ., ve Bayat, M. (2008). Özürlü çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadıkları güçlükler ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri. *Özveri Dergisi*, 5(1), 1175-1194.

Lafçı, D., Öztunç, G., Alparslan, N. (2014). Zihinsel engelli çocukların (mental retardasyonlu çocukların) anne ve babalarının yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 723-735.

Lindblad, B. M., Rasmussen, B. H., ve Sandman, P. O. (2005). Being invigorated in parenthood: Parents' experiences of being supported by professionals when having a disabled child, *Journal of Pediatric Nursing*, 20(4), 288-297.

Llewellyn, G., McConnell, D., Gething, L., Cant, R. ve Kendig, H. (2010). Health status and coping strategies among older parent-carers of adults with intellectual disabilities in an Australian sample. *Research n Developmental Disabilities*, 31, 1176-1186.

Malhotra, S., Khan, W., ve Bhatia, M. S. (2012). Quality of life of parents having children with developmental disabilities. *Delhi Psychiatry Journal*, 15(1), 171-176.

McStay, R. L., Trembath, D. ve Dissanayake, C. (2014). Maternal stress and family quality of life in responsetoraising a child with autism: From preschool to adolescence. *Research In Developmental Disabilities*, 35, 3119-3130.

Meral, B. F. ve Cavkaytar, A. (2014). Otizimli çocuk ailelerinin aile yaşam kalitesi algıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (3), 1363-1380.

Özkan Bardakçı, M. ve Kutluata, B. (2021). Engelli çocuğa sahip olmanın aile yaşamına etkisi: Nitel bir çalışma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4) , 3742-3765.

Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, İ. A., Akın, R. ve Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164. <http://www.scopemed.org/fulltextpdf.php?mno=5058>.

Öztürk, Y. (2012). *Engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin ve aile yükünün belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Palancı, M. (2018). Engelli çocuğa sahip anne babaların aile yılmazlığı, öznel iyi oluş ve evlilik uyumlarının psiko-sosyal yeterlikler ile yordanması. *Eğitim ve Bilim*, 43(1939), 217-236. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.4384>

Resmi Gazete (2005 Temmuz, 7, Sayı: 25868). Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050707-2.htm>.

Resmi Gazete (25 Ocak 2013). 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Engelli ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Yönetmelik. Resmî Gazete Sayısı: 28539

Resmi Gazete (3 Mayıs 2013). Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503.pdf>

Resmi Gazete (19 Şubat 2014). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/02/20140219-1.htm>

Resmi Gazete (7 Şubat 2014). Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı ve Engellilerin Devlet Memurluğuna Alınmaları Hakkında Yönetmelik. Dayandığı Kanunun Tarihi: 14/7/1965, No : 657

Sarıkaya, S. (2011). *Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma düzeylerinin ve yaşam doyumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Sarı Yıldırım, H. ve Başbakkal, Z. (2008). Zihinsel yetersiz çocuğu olan aileler için aile yükü değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(3), 86-95.

Sevinç, İ. ve Babahanoğlu, R. (2016). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile yükü değerlendirme durumlarının tükenmişlik düzeylerine etkisi: Konya örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(2),109-121.

Stuttard, L., Beresford, B., Clarke, S., Beecham, J., Todd, S. ve Bromley, J. (2014). Riding therapids: Living with autism or disability - an evaluatin of a parenting support intervention for parents of disabled children. *Research in Developmental Disabilities*, 35, 2371-2383.

Turgut, A. Ş. (2020). Sosyal hizmette dezavantajlı/risk altındaki gruplar: Engelliler. Doğan, H. (Ed.).*Sosyal hizmette dezavantajlı/risk altındaki gruplar içinde* (s.109-138). Ankara: Nika Yayınevi.

Uz, S., ve Kaya, K. (2018). Otizmlı Çocuklara ve Ailelerine Yönelik Damgalama. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 663-683. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1411

Yavuz, M., ve Gümüşkaya, Ö. (2021). Otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel yetersizliği olan bireylerin ebeveynlerinin yaşam doyumu ve aile yılmazlık düzeylerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 22(4), 799-825. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.726030>

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

Yıldırım Doğru, S. (2009). Özel eğitimde kullanılan alternatif programlar (Montessori Yaklaşımı). *Türk Bilim Araştırma Vakfı Bilim Dergisi*, 2(1), 107-116.